

FARKAS ZOLTÁN PHD, HABIL

farkas.zo52@gmail.com
szociológus

A társadalmi élet alszférái: A mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférája

The sub-spheres of social life:
The spheres of everyday social life and political life

ABSTRACT

According to my conception, we can distinguish the four main spheres of modern human life: the spheres of private life, community life, social life, and coercive life. The modern state (or national) society is a heterogeneous society in which the main life spheres mentioned have been developed, and in which the sphere of social life is of fundamental importance. In this paper, the focus of inquiry is that the sphere of social life is also complex, from the point of view that it is differentiated into social sub-spheres. First, I point out the main conceptions regarding the differentiation of society into subsystems, fields, or spheres, especially Bourdieu's field theory, and then I define the concept of social sub-sphere. After that, I distinguish the sphere of everyday social life on the one hand, and the sphere of political life on the other; and within the former sphere (or partly in the area of other life spheres) I make a distinction between further sub-spheres: the relatively pure social sub-sphere, the semi-social sub-sphere, and the mixed life sphere.

KEYWORDS

social field, social sphere, the sub-spheres of social life, the sphere of everyday social life, the sphere of political life

DOI 10.14232/belv.2023.4.7
<https://doi.org/10.14232/belv.2023.4.7>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Farkas Zoltán (2023): A társadalmi élet alszférái: A mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférája. *Belvedere Meridionale* vol. 35. no. 4. pp 101–123.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A társadalmi élet alszféráinak e tanulmányban tárgyalandó felfogása egy átfogó társadalomelméletbe, az *intézményes szociológia elméletébe* illeszkedik és az elmélet legfelső szintjén helyezkedik el. Ezért ebben a tanulmányban támaszkodnom kell *Társadalomelmélet* című munkám eddig megjelent részeire és fejezeteire, és a szóban forgó elmélet bizonyos fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell a tanulmány szándékának megfelelő értelmezéséhez. Az ismertnek tekintett fogalmak főleg a következők: intézmény, külső fedezetű és belső fedezetű intézmény, társadalmi intézmény, intézményes helyzet, intézmény fedezete, intézmény tényleges funkciója, szükséglet, szükségletkielégítés összetevői, szükségletkielégítés eszköze és feltétele, szükségletkielégítés előfeltételei, társadalmi javak, érdek, társadalmi erő és erőviszony, hatalom és hatalmi viszony, társadalmi viszony, külsőleges és belsőleges társadalmi viszony, racionális alkalmazkodás, cselekvések típusai, társadalmi cselekvés, társadalmi csoport, állami (vagy nemzeti) társadalom, heterogén társadalom.¹

A *Társadalomelmélet* hatodik fejezetében (FARKAS 2010b. 226–248.) viszonylag részletesen foglalkoztam egyrészt azzal a kérdéssel, hogy az egyének szintjén a cselekvések funkcionális rendszerbe szerveződnek, amelyen belül a tipikus cselekvések sajátos funkciókat töltenek be az egyének számára szükségleteik kielégítésében. Másrészt azzal, hogy – az előbbi szerveződéssel összefüggésben – a modern állami (vagy nemzeti) társadalomban sajátos életszférák alakultak ki, amelyeken belül különböző tipikus cselekvések a jellemzőek. Meghatározásom szerint az *emberi élet adott szférája* az együtt élő egyének környezetének azokat a vonásait foglalja magában, amelyeknek rendszerint egy adott általános motívum választása felel meg, és amelyek e motívummal összefüggésben meghatározott cselekvési szituációk formájában értelmezhetőek, valamint amelyek ezáltal meghatározott tipikus cselekvésekben és kölcsönhatásokban jelennek meg. A modern állami (vagy nemzeti) társadalomban, a modern emberi élet fő szféráiként megkülönböztettem egymástól a magánélet, a közösségi élet, a társadalmi élet és a kényszerű élet szféráját.

Ráműtöttem arra, hogy más életszférák elkülönülésének az előfeltétele a kényszerű élet szférájának az elkülönülése, és az emberi élet más területeiről a testi kényszerítés és általában a testi erőszak kiküszöbölése. A magán- és a közösségi élet szférája döntően a közvetlen

¹ A *Társadalomelmélet* eddig megjelent négy kötete mellett kézirat formájában a tervezett ötödik kötet fejezetei elérhetők a ResearchGate-ben, az utolsó (15.) fejezet kivételével, valamint az ötödik kötet egyes részei cikkek formájában is elérhetők: <https://www.researchgate.net/profile/Zoltan-Farkas>

szükségletkielégítés szféráját alkotja, amelyben az egyének testi és lelki, valamint egyéni és társas szükségleteik közvetlen kielégítésére törekszenek. Azonban az említett szférákon vagy szférán belüli szükségletmotivált cselekvésekhez jellemzően technikai cselekvések is kapcsolódnak, amelyek megteremtik és/vagy fenntartják a szükségletkielégítés technikai előfeltételeit. A modern társadalomban a társadalmi élet szférája az alapvető életszféra, és ebben a szférában az egyének nem szükségleteik közvetlen kielégítésére, hanem – főleg érdekmotivált, de részben társadalmi kényszermotivált cselekvések révén – a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek a megteremtésére vagy megőrzésére törekszenek.

Tehát – felfogásom szerint – a modern állami (vagy nemzeti) társadalom olyan heterogén társadalom, amelyben kialakultak a fent említett fő életszférák és amelyben a társadalmi élet szférája alapvető jelentőségű (FARKAS 2010b. 269–271.). E tanulmányban viszont már az áll érdeklődésünk középpontjában, hogy a társadalmi élet szférája is összetett, olyan szempontból, hogy társadalmi alszférákra differenciálódik. A következőkben először röviden rámutatok a társadalom alrendszerre, mezőkre vagy szférákra történő differenciálódására vonatkozó legfőbb felfogásokra, főleg Bourdieu mezőelméletére, majd meghatározom a társadalmi alszféra fogalmát. Ezt követően megkülönböztetem egymástól egyrészt a mindennapi társadalmi élet szféráját, másrészt a politikai társadalmi élet szféráját, valamint az előbbi szférán belül (vagy részben más életszférák területén) majd különbséget teszek további alszférák között is.

A TÁRSADALMI ALSZFÉRA FŐBB FELFOGÁSAI ÉS FOGALMA

Társadalmi alrendszerek, mezők vagy alszférák

Mielőtt rátérek a társadalmi élet alszféira vonatkozó felfogásom tárgyalására, utalok az adott kérdésre vonatkozó legfőbb felfogásokra. A funkcionalista rendszerelméleti felfogás képviselőiként először Parsons normativista, majd Luhmann normativista-kreativista felfogását vázolom fel. Ezt követően viszonylag részletesebben tárgyalom Bourdieu mezőelméletét, amely a strukturalista szemléletmódnak felel meg, és amelyre viszonylag nagyobb mértékben támaszkodtam saját felfogásom kialakításában.

A *szociológiai rendszerelméletek* rámutatnak a modern társadalom egyik lényeges vonására; nevezetesen arra, hogy olyan egységek (alrendszerek) alakulnak ki a keretei között, amelyek bár nem értelmezhetőek intézményes csoportokként, mégis viszonylagos önállósággal rendelkeznek. Ezeket az egységeket Parsons eredetileg alrendszereknek nevezte, de a neofunkcionalista elméletekben az intézmény vagy a szféra kifejezést is használják a szóban forgó egységek jelölésére (pl.: COLOMY 1990; ALEXANDER 1990).

A társadalmon mint rendszeren belül Parsons négy alrendszert különböztet meg egymástól, az alapján a funkció alapján, amelyet ezek az alrendszerek ellátnak a társadalom egésze számára. Az egyik a mintafenntartó alrendszer, amely a kultúra átadásának, az egyének szocializációjának a funkcióját látja el, és amely főleg a vallási és az oktatási alrendszert foglalja magában. A másik az adaptív alrendszer, amely a környezethez való alkalmazkodás funkcióját tölti be, és amelynek az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén tulajdonképpen a gazdaság felel meg. A harmadik a célelérő vagy politikai alrendszer, amely a célelérés funkcióját látja el az egyének és erőforrások mobilizálása révén. A negyedik az integratív alrendszer, illetve az úgynevezett

szocietális közösség, amely a társadalom integrációját szolgálja. Parsons felfogása szerint a valóságban ezek az alrendszerek nagyrészt egymást áthatva léteznek és csak elméletileg határolhatók el világosan egymástól. Az egyes alrendszereken belül sajátos értékek és szabályok alakulnak ki, sajátos irányultságok jellemzik az egyének motívumait, valamint sajátos médiумok (értékelkötelezettség, pénz, erő és befolyás) segítik elő az egyének közötti kölcsönhatásokat (PARSONS 1967. 199–207., ford. 1985. 82–91., 1971. 4–28., ford. 2000; PARSONS – SMELSER 1956. 46–52.).

Én nem fogadom el az alrendszerek vagy alszférák normativista megközelítését, de a Parsons által megkülönböztetett és fentebb említett alrendszerek a valóságban részben egybeesnek az általam megkülönböztetett fő életszférákkal (a magánélet, a közösségi élet, a társadalmi élet és a kényszerű élet szférájával), valamint az alább megkülönböztetendő társadalmi alszférákkal, azaz a mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférájával. Az úgynevezett mintafenntartó alrendszer fogalmaim szerint részben a közösségi élet szféráját jelenti. Parsons ide sorolja az oktatás szféráját is, ami felfogásom szerint döntően a mindennapi társadalmi élet egyik alszférájának tekinthető, de az alsóbb iskolai osztályokban, a fiatalabb gyermekek oktatása tekintetében részben közösségi természetű. Az úgynevezett adaptív alrendszer a valóságban főleg a fogalmaim szerinti mindennapi társadalmi élet szférájának felel meg. A célélró vagy politikai alrendszert Parsons tágabban értelmezi a (fogalmaim szerinti) politikai élet szférájához képest, mert tágabban értelmezi a politikai tevékenységet (ebbe beleérti az olyan irányítást, szervezést, kormányzást is, amely nem érinti az intézmények érvényességét). Tehát az a terület, amelyet a szóban forgó szerző célélró vagy politikai alrendszernek nevez, a valóságban fogalmaim szerint részben a mindennapi társadalmi élet, részben a politikai élet szférájába esik. Végül úgy tűnik, hogy a Parsons által úgynevezett integratív alrendszer, illetve a szocietális közösség a valóságban – az állami (vagy nemzeti) társadalom esetében – fogalmaim szerint az átfogó heterogén társadalomnak felel meg, különös tekintettel az átfogó társadalmi intézményrendszerre, amely létrehozta magát az adott társadalmat is.

LUHMANN (1982. 70., 139.) felfogása szerint társadalmi rendszerről vagy alrendszerről akkor beszélhetünk, ha számos személy cselekvései értelemteljesen kölcsönösen egymásra vonatkoznak és elhatárolódnak környezetüktől; amint kialakul valamilyen kommunikáció az egyének között, társadalmi rendszerek vagy alrendszerek jönnek létre. Ahhoz, hogy egy alrendszer létrejöjjön és fennmaradjon, képesnek kell lennie környezete komplexitásának a redukciójára, meg kell határoznia, hogy a környezet milyen oldalai fontosak az adott alrendszer működése számára (192.). Nézete szerint a rendszer differenciálódása, illetve alrendszerek kialakulása nem más mint a rendszeren belül a rendszer és a környezet közötti különbség, illetve a rendszerformálódás megismétlődése (LUHMANN 1995. 7., 17–18.).

LUHMANN (1982. 168–172.) az úgynevezett bináris sémák vagy bináris kódok szerepét hangsúlyozza a társadalmi rendszer vagy alrendszer létrehozásában és fenntartásában. Ilyen kódok például jó vagy rossz, helyes vagy helytelen, jogos vagy jogtalan, tulajdon birtoklása vagy nem birtoklása stb. Érvelése szerint egy társadalmi alrendszer annyiban alakul ki, amennyiben egy sajátos bináris kód köré szerveződik, amennyiben az adott bináris kód sikeresen intézményesült a társadalmi tevékenység adott területén. A sajátos bináris kód szelektálja az alrendszeren belüli kommunikációkat, és ennek megfelelően a cselekvéseket. A bináris kód intézményesítése egy adott alrendszerben nem feltétlenül vezet a kommunikációban részt vevők egyetértésére, de

meghatározza a választási lehetőségeket, a kérdések felvetésének a módját, az ösztönzőket a tájékozódáshoz.

A szóban forgó felfogásban a társadalmi evolúciót a társadalmi rendszerek növekvő differenciálódása, a differenciálódás folyamatában kialakult alrendszerek komplexitásának a növekedése és a komplex alrendszerek működését lehetővé tevő egyszerűsítő eszközök kifejlődése jellemzi (LUHMANN 1990. 167.). A differenciálódás történelmi folyamatának az eredményeként a modern társadalom különböző alrendszerekre (gazdasági alrendszerre, tudományos alrendszerre, jogi alrendszerre, politikai alrendszerre stb.) és ezen alrendszerek környezetére differenciálódik. Az alrendszerek sajátos funkciók ellátására szerveződnek, és az egyes alrendszerekben a kommunikációs folyamatok az alrendszerek sajátos funkcióinak az elsőbbségét hangsúlyozzák (LUHMANN 1990. 177–178.).

Az emberi életnek azokat a területeit, amelyeket életszféráknak nevezek, Bourdieu kifejezésével élve mezőknek is nevezhetnénk; az említett szerző ugyanis nagyrészt az életszféra fogalmához hasonló értelemben használja a társadalmi tér vagy mező kifejezést. Azonban Bourdieu főleg nem az általam megkülönböztetett fő életszférákhoz (a magánélet, a közösségi élet, a társadalmi élet és a kényszerű élet szférájához) hasonlóan, hanem inkább a fogalmaim szerinti társadalmi élet szféráján belül vagy mintegy felerészben más életszférák területén különböztet meg sajátos mezőket.

Bourdieu felfogásában a társadalomtudományi kutatás igazi tárgya nem az egyén, hanem a mező, amely elsődleges és amelynek a kutatás középpontjában kell állnia (BOURDIEU – WACQUANT 1992. 107.). *Bourdieu felfogása szerint a mező a társadalom viszonylag önálló területe, amelynek önállóságát kifejezett és sajátos szabályok, e szabályok által körülhatárolt tér és idő határozzák meg. A mező saját struktúrával rendelkezik, az adott mezőre jellemző habitusú cselekvőkkel, tőkékkel és erőviszonyokkal; és olyan „harcmező”, ahol összecsapnak a cselekvők a sajátos javak megszerzése érdekében.*

A szóban forgó felfogásban a társadalom felfogható úgy mint mezők összessége vagy rendszere, de nem a funkcionális rendszer értelmében. Az egyes mezők saját struktúrával rendelkeznek és egy nagyobb mezőn belül helyezkednek el, amely szintén saját struktúrával rendelkezik. A mező az adott egyének és csoportok által elfoglalt helyzetek összessége, és e helyzeteket a különböző tőkefajták elosztásában elfoglalt helyzetek határozzák meg (illetve ilyen szempontból határozhatjuk meg). Ilyen értelemben a mező egyrészt erőviszonyok mezeje, amely objektíve létezik az egyes cselekvők számára; másrészt „harcmező”, ahol összecsapnak a cselekvők, és ezzel hozzájárulnak az adott struktúra fennmaradásához vagy megváltoztatásához. Az egyes mezőkön belül az egyének sajátos habitussal rendelkeznek és sajátos tőkék vehetők igénybe az erők forrásaiként. Az egyes egyének különböző mennyiségű tőkével rendelkeznek, míg egyesek nagymértékben, addig mások kevésbé részesednek a tőke elosztásából; azaz egyesek domináns, mások alárendelt helyzetben vannak. Az egyes mezőkön belül a játékban előnyös helyzetek eléréséért és sajátos tételek, azaz sajátos javak megszerzéséért folyik a küzdelem (BOURDIEU 1983. 312., 1990. 65–68., 2002. 26., 44–45., 47; LAHIRE 2015. 66–67.; MAHAR 1990. 36.).

A mezőn belüli helyzetek három legfontosabb összetevője: egyrészt az adott egyén rendelkezésére álló tőke mennyisége, másrészt a tőke összetétele, harmadrészt a tőke mennyiségének és összetételének az időbeli változása. A helyzetek elsődlegesen a gazdasági tőke és a kulturális tőke (valamint a „társadalmi” tőke) teljes mennyisége szerint különböznek egymástól;

másodsorban abból a szempontból, hogy a teljes tőkén belül a gazdasági tőke vagy a kulturális tőke jelentősebb. (BOURDIEU 1986. 114–115., 2002. 26.)

Bourdieu felfogása szerint egyrészt valamennyi mező részben erőviszonyok mezeje, másrészt viszont az erő mezejét viszonylag önálló mezőnek tekinti, de meglehetősen bizonytalan értelemben. Az erő mezeje mintha egy (lényegi) metszete lenne bármely mezőnek, illetve valamennyi mezőnek, ahol összecsapnak a különböző tőkékkel és erőkkel rendelkező, valamint domináns vagy alárendelt helyzetben lévő egyének vagy csoportok (ehhez lásd: MANGEZ – LIÉNARD 2015. 185.).

Bourdieu felfogása szerint a társadalmi jelenségek magyarázatának három kulcsfogalma a mező, a tőke és a habitus fogalma, a következő képlet szerint: „[(habitus) (tőke)] + mező = gyakorlat” (BOURDIEU 1986. 101.). Az adott mezőben az egyének (tőkék szerinti) társadalmi helyzete a habitus közvetítésével határozza meg az egyének stratégiáit, állásfoglalásait vagy választásait és életstílusuk különbségeit (170–172., BOURDIEU 2002. 18–19.). Azonban a habitus csak bizonyos valószínűséggel tükrözi az egyének jelenlegi tőkéjének a mennyiségét és összetételét. Ugyanis a habitus történetileg formálódik, ezért az egyének habitusát részben nem az egyének jelenlegi tőkéje határozza meg, hanem a korábbi helyzetében, illetve helyzeteiben adott tőkéje, illetve tőkái határozták meg (BOURDIEU 1986. 109–112.; MATON 2008. 59–60.). Bourdieu eszerint magyarázza nemcsak a – fogalmain szerinti – társadalmi éle sférájában, hanem a magán- és a közösségi élet sférájában is a különböző tevékenységeket, például az étkezés és a sport, valamint a művészetek területén (BOURDIEU 1986. 175–225., 260–317.).

Például az irodalmi mezőn belüli küzdelmekben részt vevő cselekvők stratégiája függ a mező struktúrájában elfoglalt helyzetüktől, vagyis a sajátos szimbolikus tőke – a hírnév vagy elismerés – birtoklásától. Továbbá függ attól is, hogy a cselekvőknek mennyiben áll érdekükben megőrizni vagy megváltoztatni az elosztás adott szerkezetét, és ezáltal fenntartani vagy felforgatni a fennálló játékszabályokat. Azonban a mező struktúrájában elfoglalt helyzetük nem határozza meg mechanikusan a cselekvők stratégiáját. Az egyének elsősorban aszerint alakítják ki elképzeléseiket, ahogyan az adott lehetőségeket észlelik, ami viszont a habitusukba életpályájuk során bevésődött észlelési és értékelési kategóriák függvénye. Másodsorban pedig aszerint, hogy mennyire képesek kihasználni vagy elvetni azokat a lehetőségeket, amelyek összhangban állnak a játékban betöltött helyzetükhöz kapcsolódó érdekeikkel (BOURDIEU 1998a. 180.).

Bourdieu felfogása szerint az egyének egyszerre több társadalmi mezőben helyezkednek el. Az átfogó társadalmi mező több mezőt foglal magában, mint például a gazdasági, az oktatási, a művészeti és a politikai mezőt. Jelentős hasonlóságokat vagy szabályszerűségeket figyelhetünk meg a különböző mezők működése között, és kölcsönös kapcsolatok kötik őket össze egymással. Azonban az egyes mezők nem egy szinten helyezkednek el az erőviszonyok szempontjából; egyes mezők dominánsak, mások alárendelték, és az alárendelt mezőkön belüli játék nagyrészt függ a domináns mezőn belüli eseményektől. Bourdieu nézete szerint például a kulturális mező valamennyi részterületét a gazdasági mező uralja (THOMSON 2008. 70–71., 73.).

A mező fogalma – a tőke és a habitus fogalmával összefüggésben – nagyon jelentős szerepet tölt be a szóban forgó szerző munkáiban. Írásai nagy részében BOURDIEU a különböző mezők – például az oktatás (1984, 1996), a „kulturális” fogyasztás (1986), a televízió (1998b), az irodalom (2010) és a tudomány (2004) – elemzésével foglalkozik.

Bourdieu elemzései a különböző mezők működéséről nagymértékben hozzájárultak a mező fogalmának szociológiai elméleti hasznosításához, de elméleti szempontból magukban rejtnek

bizonyos problémákat. Például THOMSON (2008. 78–80.) Bourdieu mezőelméletének a következő problémáit emeli ki, eltekintve attól a problémától, amelyet ő harmadikként említ. Egyrészt nem tisztázott, hogy hol húzódnak az egyes mezők határai és elméletileg milyen szempont vagy szempontok alapján jelölhetjük ki ezeket a határokat. Másrészt, Bourdieu túl tág értelemben használja a mező fogalmát, az átfogó mezőn és a sajátos almezőkön túl mezőknek tekinti a „társadalmi cselekvőket”, illetve a fogalmain szerinti társadalmi csoportokat (mint például a vállalatokat és az egyetemeket) is. Harmadrészt, a különböző mezők közötti összefüggések nem eléggé tisztázottak; Bourdieu elemzései szolgálnak néhány példával ebben a tekintetben, de nem elégségesek az elméleti tisztánlátáshoz.

Elméleti szempontból én annak az általánosabb elméletnek a nem kellő mértékű kidolgozottságát tartom a legfőbb problémának, amelybe a szóban forgó mezőelmélet illeszkedik, és amelynek a három kulcsfogalma a mező, a tőke és a habitus fogalma. Egy adott mezőn belüli jelenségek magyarázatában Bourdieu jóval jelentősebb magyarázó funkciót szán a tőke és a habitus fogalmának, mint amelyre e fogalmak igazán alkalmasak lehetnek. Az előző bekezdésben említett hiányosságokat nagyrészt én sem fogom kiküszöbölni a társadalmi alszférák következő tárgyalása során. A legfőbb probléma megoldását viszont felfogásom szerint az jelentheti, ha a mezőkre vagy szférákra vonatkozó elméleti felfogást az intézményes szociológia elméletén belül tárgyaljuk.

A társadalmi alszféra fogalma

Az előző alfejezetben rámutattam arra, hogy a különböző szociológiai szemléletmódok képviselői a modern társadalomban kialakult alrendszerek, mezők vagy szférák különböző vonásait hangsúlyozzák. Felfogásom szerint a különböző társadalmi intézmények érvényességi körei mentén alakulhatnak ki a társadalmi élet alszférái. *A társadalmi élet szféráján belül (vagy részben más életszférák területén) annyiban alakul ki egy társadalmi alszféra, amennyiben viszonylag önálló intézményrendszer jön létre egy meghatározott társadalmi tevékenység és/vagy meghatározott társadalmi javak elérésének szabályozására, és ez az intézményrendszer meghatározott vonatkozásokban sajátos társadalmi viszonyokat hoz létre az egyének és csoportok adott körében.*

Felmerül a kérdés, hogy mi a lényegi különbség a társadalmi csoport és a társadalmi alszféra között, ha mindkettőben rendszerbe szerveződött társadalmi intézmények által létrehozott társadalmi viszonyok fűzik össze az egyéneket és csoportokat. Úgy tűnik, hogy a társadalmi alszférakon belüli társadalmi viszonyok többnyire lazábbak, mint a társadalmi csoportokon belüli viszonyok, a társadalmi alszférák tehát a társadalmi csoportokhoz képest alacsonyabb rendű szerveződési formák. Felfogásom szerint azonban nem ebben, hanem inkább az adott intézményrendszer érvényességi körének a meghatározottságában kell keresnünk a fogalmi különbséget a szóban forgó két társadalmi egység között. Egy másik tanulmányban (FARKAS 2021a. 66.) említettem, hogy a társadalmi csoport intézményeinek az érvényességi köreit előíró szabályok kijelölik a társadalmi csoport viszonylag állandó tagjainak a körét. Eszerint a társadalmi csoportot olyan intézményrendszer alkotja és hozza létre, amelynek az érvényességi körébe eső egyének eleve meghatározottak. Ez gyakorlatilag abban mutatkozik meg, hogy a társadalmi csoportok viszonylag állandó tagsággal rendelkeznek. Ezzel szemben, a társadalmi alszférát létrehozó intézményrendszer érvényességi köre az egyének vonatkozásában, az adott intézményrendszer szempontjából, meghatározatlan.

Tehát a társadalmi alszférát egyrészt társadalmi intézmények alkotják, amelyek rendszerbe szerveződnek, és amelyek meghatározott társadalmi tevékenység és/vagy meghatározott társadalmi (vagy társadalmi vonatkozású) javak elérésének a szabályozására irányulnak. Másrészt, *az egyes egyének és társadalmi csoportok annyiban tartoznak egy adott társadalmi alszférához, amennyiben egy meghatározott tevékenységi területen cselekszenek vagy működnek, illetve meghatározott javak elérésére törekcszenek vagy szolgálnak, és ezáltal belesznek az adott tevékenységi területet és/vagy az adott javak elérését szabályozó intézmények érvényességi köreibbe.* Harmadrészt, az adott társadalmi alszférába tartozó egyéneket részben az adott intézmények által létrehozott, illetve meghatározott sajátos társadalmi viszonyok fűzik egybe. Tehát a társadalmi intézmények többé vagy kevésbé rendszerbe szerveződve, és az általuk létrehozott, illetve meghatározott társadalmi viszonyok révén teszik környezetüktől viszonylag elkülönült egészszé az adott alszférát alkotó egyének körét.

Az egyes egyének adott alkalmakkor csupán releváns szándékuk és cselekvésük révén is tarthatnak egy adott társadalmi alszférához, valamely társadalmi csoporton belüli tagságtól függetlenül. Például, ha az adott egyén az utcán sétál, a magánélet szférájában cselekszik; de ha betér egy kormányzati hivatalba anyagi támogatás elnyerése vagy személyi igazolványa megújítása érdekében, ügyfélként már a közigazgatás szférájában találja magát. Mint említettem, a társadalmi alszférák tagsága személy szerint meghatározatlan, azonban az egyének többnyire mégis egy vagy több társadalmi csoporton belüli tagságuk és intézményes helyzetük révén esnek bele bizonyos alszférákba.² Ugyanis amennyiben az adott társadalmi csoporton belüli alapvető tevékenység bizonyos társadalmi alszférába esik, a csoport (adott tevékenységet végző) tagjai is az adott alszférához tartoznak. Például az egyetemek az oktatás szférájához, a gépipari vállalatok az ipar, illetve a gépipar szférájához, a politikai pártok a politikai élet szférájához tartoznak; ennek megfelelően, a szóban forgó szervezetek tagjai is az adott alszférán belül cselekszenek, miközben az adott szervezetek tagjaiként az adott tevékenységgel összefüggésben cselekszenek.

A fent említett szempontnak ellentmondani látszik, illetve az adott szempont alól kivételt képez az, hogy bizonyos esetekben eleve meghatározott, hogy olyan egyének, akik elkülönülten, azaz nem egy társadalmi csoport tagjaiként cselekszenek, intézményes helyzetük szerint mely alszférába sorolhatók. Például, ha megfelelő orvosi vagy jogi végzettséggel rendelkező egyének számára az illetékes hatóságok engedélyezik, hogy egyéni vállalkozóként (és valóban egyénileg) orvosi vagy ügyvédi tevékenységet folytassanak, ezáltal besorolják őket az egészségügy (fél-társadalmi) vagy az igazságszolgáltatás (társadalmi) szférájába.

A társadalmi élet egyes alszférái jelentős mértékben különbözhetnek abban a tekintetben, hogy mennyiben alakult ki az adott szférára érvényes átfogó intézményrendszer, és ez az intézményrendszer milyen mértékben határozza meg az adott szférához tartozó egyének és társadalmi csoportok társadalmi viszonyait. Például az oktatás vagy a tudományos kutatás szférájához tartozó szervezeteken belüli érdekeket, társadalmi erőket és társadalmi viszonyokat jelentős mértékben meghatározzák vagy meghatározhatják az adott szféra átfogó intézményei. Ehhez képest a gazdaság szférájához tartozó gazdálkodó szervezetek (a kapitalizmusban) jelentősebb önállósággal rendelkeznek saját intézményeik kialakításában, és ezáltal belső társadalmi viszonyaik létrehozásában.³

² Intézményes helyzet fogalmáról lásd FARKAS 2010a. 293–295.

³ Azonban e szervezetek közötti piaci viszonyok jelentősebb mértékben befolyásolhatják az adott szervezeteken belüli érdekeket, erőket és társadalmi viszonyokat.

Mindemellett egy adott szférához tartozó társadalmi csoporton belül is jelentősen különbözhetnek az egyének abban a tekintetben, hogy a csoporton belüli tevékenységük mennyiben tartozik az adott szférára jellemző alaptevékenység körébe, és – ezzel összefüggésben – mennyiben tekinthetők az adott szférához tartozóknak, és az adott társadalmi csoporton belüli társadalmi viszonyaik milyen mértékben függenek össze az adott szféra viszonyaival.

A TÁRSADALMI ALSZFÉRÁK TÍPUSAI

A mindennapi társadalmi élet szférája

A mindennapi társadalmi élet szférájának fogalma

Az intézményes szociológia elméletének a kifejtéséből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a társadalom, illetve a társadalmi élet szférája legáltalánosabb összefüggéseit a társadalmi intézmények és a társadalmi viszonyok közötti összefüggések képezik. Az érdekviszonyok, a társadalmi erőviszonyok és a hatalmi viszonyok, valamint általában a társadalmi viszonyok típusainak a tárgyalásánál rávilágítottam arra, hogy a társadalmi viszonyok jellegét meghatározza az, hogy kik alakítják ki az adott viszonyokat létrehozó, illetve meghatározó intézményeket és végső soron kik ellenőrzik az intézményes szabályok érvényesülését, azaz kik rendelkeznek az adott intézmények fedezetével.⁴ Ettől függően lehetnek a társadalmi viszonyok külsőleges vagy belsőleges viszonyok, és a különböző társadalmi viszonyok különböző társadalmi jelenségeket határoznak meg. A társadalmi intézmények fedezetéből magyarázhatjuk nagyrészt azt is, hogy a társadalmi intézmények tényleges funkcióik révén milyen mértékben hoznak létre, illetve határoznak meg az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi viszonyokat, és ezáltal az intézményes szabályoknak nem megfelelő társadalmi jelenségeket.⁵ Valamint a rendi egyenlőtlenségek mértékét, illetve a rendi rétegződést történetileg nagyrészt meghatározza az, hogy az adott társadalmi intézmények mennyiben belső fedezetű vagy külső fedezetű intézmények, és az általuk létrehozott társadalmi viszonyok mennyiben belsőleges vagy külsőleges viszonyok.⁶ Tehát a társadalmi intézmények kialakításának és érvényben tartásának, és ezáltal a társadalmi viszonyok létrehozásának a módja történetileg nagyrészt meghatározza a társadalmi viszonyok jellegét, és ezáltal részben meghatározza az adott viszonyok által meghatározott társadalmi jelenségeket.

A fenti összefüggések végül is rámutatnak arra, hogy a társadalmon, illetve a társadalmi élet szféráján belül célszerű különbséget tennünk egyfelől a mindennapi társadalmi élet szférája, másfelől a politikai élet szférája között. Majd látjuk, hogy – a szóban forgó megkülönböztetés

⁴ Ehhez lásd FARKAS 2011. 7. fejezet 4.2. alfejezet; 8. fejezet 4.3B. alfejezet; 9. fejezet 1.2. alfejezet; valamint FARKAS 2013. 10. fejezet 3.1. alfejezet.

⁵ Ehhez lásd FARKAS 2013. 10. fejezet 2.2Ac. és 2.2Ba. alfejezet.

⁶ Ehhez lásd FARKAS 2021b. 31–34. Felfogásom szerint különbséget tehetünk egy elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintje között (erről lásd FARKAS 2010a: 84–86.), és itt fel kell hívnom a figyelmet a következő elméleti vonatkozásra. Az elmélet elvont szintjén a társadalmi intézmények külső fedezetű vagy belső fedezetű intézmények és a társadalmi viszonyok külsőleges vagy belsőleges viszonyok; azaz nem lehetnek csupán bizonyos mértékben ilyenek vagy olyanok. Csak az elmélet engedményes vagy eklektikus szintjén vehetjük figyelembe azt, ha a valóságban az egyének bizonyos körei nem egyetértéssel alakítják ki az intézményeket, de bizonyos mértékben befolyásolhatják az intézmények kialakítását, és ezáltal a társadalmi viszonyok létrehozását.

értelmében – a mindennapi társadalmi élet szférájában eleve adottaknak tekintjük a társadalmi intézményeket, valamint az adott intézmények által létrehozott, illetve meghatározott társadalmi viszonyokat. A politikai élet szféráján viszont a társadalmi intézmények kialakításának a szféráját értjük, és e tekintetben az a fő kérdés, hogy kik alakítják ki és kik tartják érvényben a társadalmi intézményeket, és ezáltal kik hozzák létre az adott társadalom társadalmi viszonyait.

A mindennapi élet vagy a mindennapi társadalmi élet kifejezést általában a naponta ismétlődő, szokásos – de egyénenként és csoportonként bizonyos mértékben különböző – cselekvések, tevékenységek egészének a jelölésére használják a társadalomtudományi irodalomban (pl. BOVONE 1989. 41.; INGLIS 2005. 1–2.; VAGNI – CORNWELL 2018. 6184.). A szociológiában főleg a fenomenológiai szociológia képviselői tulajdonítanak e kifejezéssel jelölt fogalomnak nagy jelentőséget. A társadalmi életet mint mindennapi életet szemlélve főleg azt hangsúlyozzák, hogy a szociológiának a valóságos emberek valóságos cselekvéseivel, nem pedig csupán az ezekre vonatkozó elvont fogalmakkal és összefüggésekkel kell foglalkoznia (pl. DOUGLAS 1970, ford. 1984). SCHUTZ (1962. 44., 1964. 8., 16.) felfogása szerint a szociológiának az emberek mindennapi életét kell tanulmányoznia, és az emberi cselekvés tudományos modelljének minden egyes elemét úgy kell megalkotni, hogy e modellnek megfelelő valóságos cselekvések éppoly érthetőek legyenek a mindennapi élet köznapi értelmezése jegyében is.

A kreativista szociológiai szemléletmód képviselői azt hangsúlyozzák, hogy az egyének a mindennapi társadalmi életben maguk hozzák létre saját társadalmi valóságukat. Viszont a mindennapi társadalmi élet alábbi fogalmában épp ellenkezőleg, eleve adottaknak tekintjük a társadalmi intézményeket, és az ezen intézmények által létrehozott társadalmi viszonyokat.

Mindennapi társadalmi cselekvésnek nevezük az adott társadalmi intézményeken nyugvó társadalmi viszonyok által meghatározott, és az adott intézményekre nem ható társadalmi cselekvést. *A mindennapi társadalmi élet szférájának* nevezük az emberi életnek azt a szféráját, amelyben a mindennapi társadalmi cselekvések, és az ilyen cselekvésekből felépült kölcsönhatások a tipikusak.

Tehát a mindennapi társadalmi élet – ideáltipikusan értelmezendő – szférájában a társadalom tagjai adottaknak fogadják el a rájuk nézve érvényes társadalmi intézményeket, és az ezen intézmények által létrehozott, illetve meghatározott társadalmi viszonyokhoz racionálisan alkalmazkodva cselekszenek. Az intézményes szociológia elméletének a kidolgozása során eddig általában adottaknak tekintem a társadalmi intézményeket, tehát a mindennapi társadalmi élet törvényszerűségeinek a feltárásával foglalkoztam.

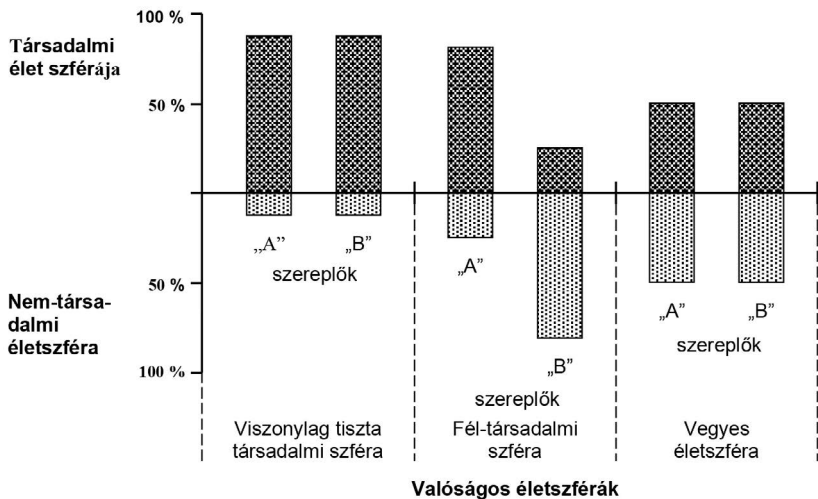
Az adott szférában cselekvő egyének szempontjából a mindennapi társadalmi élet szférájának az alapvető funkciója a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek megteremtése az adott egyének számára; a heterogén társadalom egésze szempontjából a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek megteremtése a magán- és a közösségi élet szférája számára. Azonban a szóban forgó alszféra ezt a funkcióját egyrészt egészében véve is különböző hatékonysággal láthatja el, másrészt általában igen eltérő mértékben látja el az egyes egyének és csoportok számára. A társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalmi rétegződés széles körű irodalma rámutat arra, és a társadalmi állapotrétegződés tárgyalásánál is láttuk, hogy az egyes egyének és csoportok számára eltérő mértékben állnak rendelkezésre a társadalmi javak (FARKAS 2020. 33–35.). Az állami (vagy nemzeti) társadalom állapotrétegződésének az egyik végletére általában a (nagy részt fölösleges) társadalmi javak szinte végtelen felhalmozása, valamint a magán- és a

közösségi életben e javak nagyrészt értelmetlenül pazarló felhasználása jellemző. Viszont a másik végletére jellemző lehet a társadalmi javakkal való rendelkezés olyan mértékű elégtelensége is, amely az alapvető testi szükségletek megfelelő kielégítését sem teszi aktuálisan lehetővé.

A mindennapi társadalmi élet alszférái

A mindennapi társadalmi élet szféráján belül vagy részben más életszférák területén további alszférák alakulhatnak ki. Az állami (vagy nemzeti) társadalmon belül megkülönböztethetjük például a közigazgatás, a gazdaság, az oktatás, a tudományos kutatás stb. szféráját. Az 1. ábrán a szóban forgó társadalmi alszférák fő típusait szemléltetem abból a szempontból, hogy a valóságos alszférák mennyiben esnek a társadalmi élet ideáltipikus szférájába, és mennyiben más életszférákba (a magánélet, a közösségi élet vagy a kényszerű élet szférájába). Ebből a szempontból három fő típust különböztetek meg egymástól: a viszonylag tiszta társadalmi alszférát, a fél-társadalmi alszférát és a vegyes életszférát.

1. ábra: A valóságos társadalmi alszférák fő típusai

Forrás: Saját szerkesztés

A szóban forgó alszférakon belül a szereplők két tipikus csoportját vesszük figyelembe, akik – releváns intézményes helyzetük szerint – lehetnek például munkaadók és munkavállalók, eladók és vevők, szolgáltatók és a szolgáltatást igénybe vevők, szülők és gyermekek stb. A tipizálás alapját az képezi, hogy a tipikus szereplők számára az adott szférán belüli cselekvések mennyiben képezik a szükségletkielégítés – intézmények által létrehozott, illetve meghatározott – eszközeit és/vagy feltételeit és mennyiben a szükségletek tárgyait vagy negatív tárgyait. Ezzel összefügg az, hogy az adott szférán belüli emberi viszonyok számukra mennyiben értelmezhetőek társadalmi viszonyokként és mennyiben közösségi-, illetve kvázi-közösségi vagy testiségi viszonyokként, és az adott szférán belüli jelenségek mennyiben értelmezhetőek társadalmi jelenségekként.

A viszonylag tiszta társadalmi alszférában a tipikus szereplők számára az adott szférán belüli cselekvési lehetőségek és képességek, valamint cselekvések jellemzően a szükségletkielégítés – intézmények által létrehozott, illetve meghatározott – eszközeit és/vagy feltételeit képezik.

A valóságban nem léteznek tisztán társadalmi alszférák, de viszonylag tiszta társadalmi alszférának tekinthető például a közigazgatás, a gazdaság, a tudományos kutatás és a felsőoktatás szférája. A viszonylag tiszta társadalmi alszférában érvényes társadalmi intézmények természetének az intézményes szabályokhoz való racionális alkalmazkodás és az intézmények tényleges funkcióinak az érvényesülése felel meg. Az adott alszférán belüli társadalmi viszonyok bizonyos vonatkozásokban meghatározzák az adott szférához tartozó egyének magatartását, amely alapvetően érdekmotivált magatartás, de részben lehet társadalmi kényszermotivált magatartás is. A szóban forgó alszférában tehát társadalmi kölcsönhatások figyelhetők meg az egyének között, amelyek társadalmi cselekvésekből, illetve a társadalmi cselekvések bizonyos vonatkozásaiból épülnek fel.

A fél-társadalmi alszférában a tipikus szereplők egyik csoportja számára az adott szférán belüli cselekvési lehetőségek és képességek, valamint az egymás közötti kölcsönhatásokban a cselekvések az egyik fél szempontjából jellemzően a szükségletkielégítés – intézmények által létrehozott, illetve meghatározott – eszközeit és/vagy feltételeit, a másik fél számára a szükségletek tárgyait vagy negatív tárgyait képezik.

Fél-társadalmi alszférának tekinthető például az egészségügy, a művészeti élet, az egyházi élet és a büntetés-végrehajtás szférája. Kiemelve az egészségügy szféráját, az egészségügyi szervezetekben az alaptevékenységet végző alkalmazottak (például az orvosok és a nővérek) számára alapvetően a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit, viszont a betegek számára a testi szükségletek tárgyait képezik az alaptevékenységben (a gyógyításban és a betegségek megelőzésében) az egymás közötti kölcsönhatásokon belüli cselekvések, valamint az e cselekvésekkel összefüggő cselekvési lehetőségek és képességek.

Máshol (FARKAS 2013. 59.) is utaltam arra, hogy az egyik és a másik fél számára nem egynemű cselekvési szituációk és emberi viszonyok a valóságban bizonyos mértékben befolyásolják mindkét fél kognitív irányultságát az adott viszonyok által meghatározott cselekvések és kölcsönhatások során. Bizonyos mértékben mindkét fél irányultságára hatással van az, hogy az adott viszony a másik fél számára más természetű. Tehát az egyén, aki számára az adott egyoldalú társadalmi viszony alapvetően társadalmi természetű, bizonyos mértékben tekintettel van arra, hogy az adott viszony a másik fél számára közösségi vagy testiségi természetű, amely közvetlenül érinti a másik fél szükségleteinek a kielégítését, és az előbbi egyén bizonyos mértékben alkalmazkodik a másik fél e szükségleteket kifejező elvárásaihoz.

Mint fentebb említettem, a mindennapi társadalmi élet szférájának az alapvető funkciója, az adott szférában cselekvő egyének szempontjából, a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek a megteremtése az adott egyének számára. Azonban a fél-társadalmi szférák esetében különbséget kell tenni egy adott alszféra funkciói között abból a szempontból, hogy milyen funkciót lát el egyrészt az adott szférán belüli társadalmi cselekvők számára, másrészt az adott szférán belül mások számára, akiknek a szempontjából az adott szféra jellemzően nem társadalmi természetű. Például az egyházi-vallási élet szférájának az alapvető funkciója a papok számára jellemzően a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek a megteremtése. Viszont

a hívők számára az egyházi-vallási élet szférája – amennyiben az adott társadalomban a vallás gyakorlása nem jár jelentős társadalmi előnnyel és/vagy a vallástalanság jelentős társadalmi hátránnyal – jellemzően közösségi és lelki természetű funkciót tölt be. A szóban forgó alszférák is különböző hatékonysággal és az egyes egyének és csoportok számára különböző mértékben láthatják el sajátos funkcióikat.

A vegyes életszférában a tipikus szereplők számára az adott szférán belüli cselekvési lehetőségek és képességek, valamint az egymás közötti kölcsönhatásokban a cselekvések egyaránt képezhetik a szükségletkielégítés – részben intézmények által létrehozott, illetve meghatározott – eszközeit és/vagy feltételeit, valamint a szükségletek tárgyait vagy negatív tárgyait.

Az ilyen valóságos életszférában nem válik el egymástól egyfelől a társadalmi, másfelől a magán- és a közösségi élet, valamint esetleg a kényszerű élet szférája. A modern állami (vagy nemzeti) társadalomban a család- és részben a rokonság szférája a legjellemzőbb vegyes életszféra. A szóban forgó életszférán belüli emberi viszonyok is vegyes viszonyok, azaz a társadalmi viszonyokkal összefonódva jelentős mértékben létezhetnek közösségi, érzelmi és testiségi viszonyok is az adott egyének között.

Mint máshol (FARKAS 2010b. 272.) hangsúlyoztam, a modern állami (vagy nemzeti) társadalmat és ezen belül a heterogén csoportokat tekintve, az intézményes szociológia elmélete különösen a társadalmi élet szférájára érvényes. Azaz, a vegyes életszférakon belüli jelenségek vizsgálatára általában nem, illetve csupán bizonyos vonatkozásokban alkalmasak a szóban forgó elmélet fogalmai és összefüggései.

Eddig az adott szférában cselekvő egyének szempontjából mutattam rá a társadalmi és a fél-társadalmi élet szféráinak a funkcióira. A funkcionista rendszerelméletek viszont inkább azt hangsúlyozzák, hogy az egyes alrendszerek vagy alszférák sajátos funkciókat látnak el más alrendszerek vagy alszférák és a társadalom egésze számára. Például a felsőoktatás szférája viszonylag magasán képzett munkavállalókat biztosít más társadalmi alszférák (a közigazgatás, a gazdaság stb.) számára. A gazdaság – mint viszonylag önálló társadalmi szféra – alszférái alapanyagokat, alkatrészeket, gépeket és berendezéseket állíthatnak elő más alszférák számára. Az egyházi-vallási élet szférája bizonyos mértékben hozzájárulhat a hatalmi társadalmi osztály hatalmának fenntartásához, az adott hatalom támogatására a társadalom egy részének az integrálásához. Az egyes társadalmi alszférák, a funkcionista rendszerelméletek előfeltételezésével ellentétben, elvileg és a valóságban különböző mértékben és különböző hatékonysággal láthatják el ezeket a funkcióikat.

A politikai élet szférája

A politikai élet szférájának fogalma

Politikáról a társadalomtudományi irodalomban általában egy adott állami (vagy nemzeti) társadalom egészét érintő cselekvések vonatkozásában van szó, kiemelve az államhatalom megszerzésével és gyakorlásával összefüggő cselekvéseket. E felfogás nem tesz fogalmi különbséget a között, hogy ezek a cselekvések közvetlenül a társadalmi intézmények létrehozására és fenntartására irányulnak vagy konkrét pénzügyi, gazdasági, igazgatási stb. döntésekben, cselekvésekben jelennek meg.

Például PARSONS (1971. 16., ford. 2000. 49.) felfogása szerint „politikának tekintünk egy jelenséget annyiban, amennyiben az erőforrások mozgósítását és megszervezését végzi egy adott kollektivitás céljai elérésének a szolgálatában”. E szerint a modern társadalomban főleg a kormányzat tevékenysége tekinthető politikai tevékenységnek, amely magában foglalja a normatív rend fenntartását és a törvényhozást, valamint a végrehajtást. Egyes szerzők még tágabb értelemben határozzák meg a politika fogalmát. Például PFEFFER (1981. 7.) nézete szerint a társadalmi erő és a politika fogalma egymással szorosan összefüggő fogalmak a társadalmi szervezetek tanulmányozásában; a politika azokat a tevékenységeket foglalja magában, amelyek (társadalmi) erő és más eszközök megszerzésére, fejlesztésére és használatára, és ezáltal bizonyos következmények megvalósítására irányulnak, bizonytalan vagy eltérően értelmezett szituációkban. MOUFFE (1999. 754.) úgy fogalmaz, hogy „a »politikai« kifejezéssel az ellentét kiterjedésére utalok, amely valamennyi emberi társadalom velejárója, az ellentétre, amely sokféle formát ölthet és amely különféle társadalmi viszonyokban kialakulhat.”

A fent említett felfogásokhoz képest én szűkebben határozom meg a politika fogalmát, és csupán a társadalmi intézmények létrehozásának és fenntartásának a vonatkozásában használok a politika kifejezést. *Politikai cselekvésnek* nevezzük az adott társadalom *társadalmi* (vagy fél-társadalmi) intézményeinek a kialakítására és *érvényességének fenntartására irányuló* társadalmi cselekvést. *A politikai* élet szférájának nevezzük az emberi életnek azt a szféráját, amelyben *a politikai cselekvések, és az ilyen cselekvésekből felépült kölcsönhatások a tipikusak*.

Az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén a politikai élet tulajdonképpen a jogalkotást, illetve a jogalkotással összefüggő cselekvéseket, tevékenységeket foglalja magában. Azonban egy vállalatnak vagy egy egyetemnek is lehet politikai élete, amely magában foglalhatja például az adott szervezet szervezeti és működési szabályzatának, ösztönzési szabályrendszerének a kialakítására irányuló cselekvéseket, tevékenységeket.

Politikai cselekvéseknek tekintjük és a politikai élet szféráján belül értelmezzük az adott társadalmi (vagy fél-társadalmi) intézmények érvényességi körébe eső cselekvések ellenőrzésére irányuló cselekvéseket is; de csak annyiban, amennyiben az ellenőrzést azok az egyének látják el, akik kialakítják az intézményeket, tehát akik általában véve az adott intézmények fedezetével rendelkeznek. Amennyiben az ellenőrzés megbízottak révén történik, a megbízottak ilyen irányú cselekvései már nem a politikai élet, hanem a mindennapi társadalmi élet szférájába esnek.

A társadalmi intézmények elvileg lehetnek tisztán társadalmi természetű intézmények vagy felemás természetű (társadalmi-közösségi vagy társadalmi-testiségi) intézmények (FARKAS 2010b. 78–95.). Így a politikai cselekvések felemás természetű, az egyének bizonyos köre számára nem társadalmi, hanem kvázi-közösségi vagy testiségi természetű szabályok kialakítására és fenntartására is irányulhatnak. Például a lakosság egészségügyi ellátásáról szóló törvény szabályai az egészségügyi dolgozók szempontjából társadalmi természetűek, viszont bizonyos szabályai a betegek szempontjából testiségi természetűek, kifejezetten egészségük megőrzését vagy egészségi állapotuk javítását szolgálják.

A mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférájának elkülönítése viszonylagos, az elemzés tárgyát képező társadalmi csoporttól függ, és az adott társadalmi csoport átfogó vagy egyes alszféráira érvényes intézményrendszerére vonatkozik. Az állami (vagy nemzeti) társadalmon belül létező és a mindennapi társadalmi élet szférájához sorolható, viszonylag kisebb társadalmi csoportokban szintén létrejöhet a mindennapi társadalmi élet és a politikai élet

szférájának viszonylagos elkülönülése, amennyiben az adott csoportok tagjai maguk is létrehozhatnak az adott csoportokon belül érvényes intézményeket.

Egy adott társadalmi csoportban, illetve társadalomban nem feltétlenül létezik politikai élet. Elképzelhető ugyanis olyan társadalmi csoport, illetve ilyen társadalmi csoportot a valóságban is gyakran találunk, amelynek a társadalmi intézményeit tulajdonképpen az adott társadalmi csoporton kívüli egyének vagy csoportok alakítják ki, és végső soron ők ellenőrzik az intézményes szabályok érvényesülését. WEBER (1987. 74.) a társadalmi szervezetek vonatkozásában tesz ehhez hasonló szempontból különbséget. Meghatározása szerint az autonóm szervezet rendjét az adott szervezethez tartozó tagok, a heteronóm szervezet rendjét viszont kívülállók írják elő.

Nagyrészt Weber nyomán autonóm társadalomnak nevezzük az olyan társadalmat, amelynek a társadalmi intézményeit az adott társadalom tagjai körébe tartozó egyének és csoportok alakíthatják és alakítják ki. Csak autonóm társadalomban jöhet létre viszonylag önálló élet-szféraként a politikai élet szférája. Az autonóm társadalom intézményeit kialakíthatja az adott társadalom tagjainak igen szűk köre is vagy kialakíthatják a tagok együttesen. Tehát az autonóm társadalom elvileg társadalmi társulás vagy társadalmi egyesülés egyaránt lehet.⁷

Egy adott (autonóm) társadalomban a mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférája nem feltétlenül válik el egymástól, illetve nem feltétlenül alakul ki viszonylag önálló szféraként a politikai élet szférája. Annyiban jöhet létre önálló szféraként a politikai élet szférája, amennyiben önálló intézményrendszer jön létre a társadalmi intézmények kialakításának a szabályozására, és alapvetően az ezen intézmények által létrehozott társadalmi-politikai viszonyok határozzák meg azt, hogy az egyes egyének és csoportok milyen mértékben játszhatnak szerepet a társadalmi intézmények kialakításában.

A társadalmi-politikai viszonyok sem mások mint érdekviszonyok és társadalmi erőviszonyok. A politikai élet szférájában is kialakulnak társadalmi intézmények, és ezen intézmények által létrehozott társadalmi-politikai viszonyok. A politikai érdekek és a politikai erők a társadalmi intézmények kialakítására és érvényességének fenntartására irányuló cselekvési lehetőségekből vagy képességekből épülnek fel.

Ilyen értelemben *politikai érdekek* a társadalmi intézmények kialakítására és érvényességének fenntartására irányuló cselekvési lehetőségekből álló érdeket nevezünk. A politikai érdeket alkotó cselekvési lehetőségek közvetve irányulnak társadalmi javak megteremtésére vagy megőrzésére az adott egyén (vagy csoport) számára, ezt elősegítő – ezért az adott egyén (vagy csoport) számára kedvező – társadalmi intézmények kialakítása és/vagy érvényességének fenntartása révén.

WRIGHT (2016. 129–131.) megkülönbözteti az érdekek következő három szintjét, de az eredeti szöveget itt átfogalmazva az intézményekre vonatkozóan: (1) a társadalmi struktúrát alapvetően érintő intézmények alakítására irányuló érdekek szintje, (2) a társadalmi struktúrát alapvetően nem érintő intézmények alakítására irányuló érdekek szintje és (3) az intézmények változtatására nem irányuló, az intézményeket változatlanok feltételező érdekek szintje. Fogalmim szerint az első és a második pontban politikai érdekekről, a harmadik pontban mindennapi érdekekről van szó.

A politikai erő és a politikai hatalom fogalmát az egyes szerzők részben különböző értelemben határozzák meg a szociológiai irodalomban. Például PARSONS (1951. 126.) felfogása szerint

⁷ A társadalmi társulás és a társadalmi egyesülés fogalmáról lásd FARKAS 2021a. 70–76.

a politikai erő a relációs rendszer mint rendszer – egy szervezet vagy egy kevésbé integrált rendszer – ellenőrzésének, illetve mozgósításának a képessége. HABERMAS (1996. 289.) felfogásában a politikai erő a társadalmi erő elvontabb és tartós formája, amely hozzáférést engedélyez az adminisztratív erőhöz, azaz különböző kormányzati hivatalokhoz. A politikai erő kommunikatív erőre és adminisztratív erőre differenciálódik (136., 150.). WRONG (1979. 41–44.) szerint a politikai hatalom legfőbb formája a testi kényszerítést alkalmazó kényszerítő hatalom, amely a leghatásosabb formája a hatalomnak.

Felfogásom szerint a *politikai erő* tartalmát olyan társadalmi képességek alkotják, amelyek a társadalmi intézmények kialakítására és érvényességének fenntartására teszik többé vagy kevésbé alkalmassá az egyéneket vagy csoportokat. Ennek megfelelően határozom meg a politikai hatalom fogalmát. A *politikai hatalom* az adott egyén (vagy csoport) nagymértékű politikai erejéből és a nagymértékben egyenlőtlen politikai erőviszonyokból eredő politikai erőfölénye a politikai élet adott területén, az egyének (vagy csoportok) adott körében. A politikai hatalom a hatókörébe tartozó egyének és csoportok körében a hatalommal rendelkező fél számára alapvetően egyoldalúan nyújt aktuális lehetőséget a társadalmi intézmények kialakítására és érvényességének fenntartására.

A monista és a pluralista politikai erőviszonyok

Az adott társadalom politikai erőviszonyait tekintve különbséget teszek a monista és a pluralista erőviszonyok között, ahhoz hasonló értelemben, ahogyan a politológiai és a szociológiai irodalomban különbséget tesznek az erőviszonyok monista (vagy elitista) és pluralista felfogása között (pl.: CATANZARO – LAGI 2016; VANFOSSEN 1979. 157–178.; YUMATLE 2015). Ebben a tanulmányban azzal a kérdéssel nem foglalkozom, hogy a különböző társadalmi csoportokban, különösen az állami (vagy nemzeti) társadalomban, valójában milyenek a politikai erőviszonyok. A szóban forgó megkülönböztetésre majd egy következő tanulmányban, a társadalmi alakulat fogalmának bevezetése után, a társadalmi alakulat típusainak a meghatározásához lesz szükség, és majd e típusokhoz mérten mutatok rá az állami (vagy nemzeti) társadalmak valóságos politikai erőviszonyaira (FARKAS 2023).

Az erőviszonyok monista felfogása szerint a modern állami (vagy nemzeti) társadalomban az alapvető jelentőségű döntéseket az egyének viszonylag szűk köre hozza, akik az erőelitet, az uralkodó osztályt vagy a felső vezetői kört alkotják, és akik kiemelkedően nagy erővel rendelkeznek. A szóban forgó felfogás két legjelentősebb változatát az osztályelméletek és az elitelméletek képezik, amelyek szerint a mindennapi társadalmi élet szférájában kiemelkedő erővel, illetve hatalommal rendelkező egyének rendelkeznek a politikai hatalommal is (pl. ARONOWITZ 2003; DOMHOFF 2014; MILLS 1972; SCOTT 1992).

Itt csak Domhoff *Ki uralja Amerikát?* című könyvére utalok a monista felfogás egyik jellemző képviselőjeként. DOMHOFF (2014. 192.) osztály-hatalom elméletnek nevezi az általa alkalmazott megközelítést annak a témának a kutatásában, hogy az Egyesült Államokban kik alkotják a hatalmi osztályt (dominant class) és kik gyakorolják a hatalmat (domination), a mindennapi társadalmi élet szférája mellett a politikai élet szférájában is.⁸ A szóban forgó szerző a felső tár-

⁸ Itt „hatalmi osztálynak” fordítom a Domhoff által használt „dominant class” kifejezést, és „hatalomnak” fordítom a „domination” kifejezést. Domhoff ugyanis olyan értelemben használja a „domination” kifejezést, amely leginkább a fogalmaim szerinti hatalomnak felel meg.

sadalmi osztályon belül (amely a tulajdonon és a jövedelemtermelő javak feletti „ellenőrzésen” alapszik) megkülönbözteti a testületi gazdagokat, azaz a „testületi közösség” nagytulajdonosait és igazgatóit (14., 42., 44., 65.). Felfogása szerint nem a felső társadalmi osztály egésze tekinthető hatalmi osztálynak, hanem ezen belül a testületi gazdagok képezik a hatalmi osztályt; ők formálják a gazdasági és a politikai élet azon kereteit, amelyek között más csoportoknak és osztályoknak is működniük kell (XIII., 192.).

EISFELD (2012a. 40.) nézete szerinti a politikai pluralizmus különböző felfogásai nem jól kidolgozott elméletek, hanem inkább empirikus és normatív kutatási programok, amelyek a politikai életben való részvétel formáira, eszközeire, korlátaira és kilátásaira összpontosítanak. A politikai viszonyok pluralista felfogását eredetileg – a huszadik század elején – radikális kritikai elméletként fogalmazták meg, amely kritikus volt a fejlett kapitalista társadalmak valóságos politikai viszonyaival szemben. Azonban ez a felfogás úgy jelent meg a huszadik század közepén, a liberális pluralizmus formájában, mint a fejlett kapitalista társadalmak valóságos politikai viszonyainak az elemzése vagy leírása, amely ezáltal nagyrészt az adott politikai viszonyok elfogadtatását és stabilizálását szolgálta (EISFELD 2012b. 55–57.; SCHLOSBERG 2002. 47–57.).

A pluralista felfogás legújabb áramának, az új kritikai pluralizmusnak a képviselői a változatos különbségek, illetve a sokféleség elismerését, megvitatását és érvényesítését várják el a pluralista politikai rendszertől. A pluralizmus liberális változatához képest árnyaltabb felfogást alakítottak ki, és a fejlett kapitalista társadalmak politikai rendszereit nem tekintik eleve pluralista rendszereknek (pl.: MCFARLAND 2007; MOUFFE 1999. 727–757.; SCHLOSBERG 2002. 69–103., 2006. 147–152.).

Mint fentebb említettem, a monista és a pluralista politikai erőviszonyok közötti megkülönböztetésre majd elméleti szempontból, a társadalmi alakulat típusainak a meghatározásához lesz szükség. A politikai erőviszonyok vonatkozásában ehhez majd – a monista politikai erőviszonyok tiszta típusa mellett – a pluralista politikai erőviszonyok viszonylag tiszta típusát tekintem a tipizálás szempontjának, amelyet a liberális pluralista felfogás képviselői valóságos erőviszonyokként tárgyalnak. E felfogás szerint a demokratikus politikai rendszerrel rendelkező állami (vagy nemzeti) társadalmakban a politikai erő nagymértékben elkülönül a gazdasági erőtől; azaz, a fentebb bevezetett fogalmakat használva, a mindennapi társadalmi élet szférájában hatalommal rendelkező egyének nem rendelkeznek hatalommal a politikai élet szférájában is. A politikai erő megosztott az egymással versengő érdekcsoportok és érdekvégyesítő társulások között, és erők hosszabb távon kiegyenlítik egymást. A szóban forgó felfogás védelmezői elismerik, hogy az erőviszonyok lehetnek nagyrészt egyenlőtlenek, de azt állítják, hogy az adott kérdésektől függően változóak; bizonyos kérdésekben egyes egyének vagy csoportok, más kérdésekben viszont mások rendelkeznek nagyobb erővel.

Például DAHL (1961) felfogása szerint a politikai élet területén az amerikai társadalom számos sajátos érdekcsoport által megosztott. Adott egyének és csoportok ereje a különböző szektorokban különböző; akik egy adott szektorban nagy erővel rendelkeznek, valószínűleg nem rendelkeznek nagy erővel egy másik szektorban. Emellett az erőviszonyok az adott témától függően nagyrészt különbözőek, és az adott témák lehetnek mulandóak vagy viszonylag tartósak. A politikai erő alkalmanként az állami vagy önkormányzati vezetők kezében összpontosul, akik azonban ki vannak téve a választók általi ellenőrzésnek és felelősségre vonásnak.

Nagyrészt a fent említett felfogásokra támaszkodva, de a politika fogalmát viszonylag szűkebben értelmezve, a következők szerint határozom meg a monista és a pluralista politikai erőviszonyokat.

A *monista politikai erőviszonyokban* egy adott egyén vagy csoport hatalommal rendelkezik a politikai élet szférájában, és így alapvetően az adott egyén vagy csoport hozza létre a társadalom tagjaira érvényes társadalmi intézményeket. A monista politikai erőviszonyok alapvetően a mindennapi társadalmi erőviszonyokat tükrözik, illetve nem válik külön határozottan a mindennapi társadalmi élet és a politikai élet szférája.

A mindennapi társadalmi élet szférájában jelentős erővel, illetve hatalommal rendelkező egyének és csoportok erőiket nagyrészt átültetik a politikai élet szférájába is, illetve ez a két életszféra szorosan összefonódik egymással. Ugyanakkor a társadalom tagjainak nagy részét megfosztják attól a lehetőségtől, hogy érdemben részt vegyenek a társadalmi intézmények kialakításában. Az állami (vagy nemzeti) társadalom szintjén ez jelentheti például azt, hogy a termelési eszközök legfőbb tulajdonosai és/vagy a kormányzó párt és az államapparátus felső vezetői rendelkeznek a politikai hatalommal. A monista politikai erőviszonyok például egy munkahelyi szervezeten belül megnyilvánulhatnak abban, hogy a felső vezetők az alkalmazottak érdemi beleszólási lehetőségét kizárva hozzák létre a szervezet átfogó társadalmi intézményeit, így a többi között a szervezeti és működési szabályzatot, a munkaügyi szabályzatot, az ösztönzési rendszer intézményeit.

A *pluralista politikai erőviszonyokban* az erőviszonyok közel kiegyenlítettek az érdekviszonyok szerint különböző társadalmi osztályokhoz tartozó egyének politikai szerveződései között. A pluralista politikai intézményrendszer egyfelől aktuálisan lehetővé teszi a mindennapi érdekek politikai érdekek formájában történő megjelenését; másfelől nagyrészt megakadályozza azt, hogy a mindennapi társadalmi életben létrejött erők és erőviszonyok a politikai erőviszonyokban tükröződjének.

Pluralista politikai erőviszonyokról általában csak akkor beszélhetünk, ha önálló szféra-ként létrejön a politikai élet szférája. Tehát amennyiben kialakul egy olyan politikai intézményrendszer, amely viszonylag független a mindennapi társadalmi élet intézményrendszerétől. Úgy tűnik, hogy a pluralista politikai erőviszonyokat létrehozó intézményrendszernek két alapvető vonása van. Mint fentebb hangsúlyoztam, egyfelől aktuálisan lehetővé teszi a mindennapi társadalmi életben kialakult különböző érdekek politikai érdekek formájában történő megjelenését. Ezáltal aktuálisan lehetővé teszi azt, hogy a politikai érdekviszonyok viszonylag hűen tükrözzék a mindennapi társadalmi élet érdekviszonyait. Másfelől, az erőviszonyokat tekintve épp ellenkezőleg, megakadályozza azt, hogy a mindennapi társadalmi életben kialakult erők és erőviszonyok, illetve az erőviszonyokban található jelentős egyenlőtlenségek tükröződjének a politikai erőkben és erőviszonyokban.

Pluralista politikai erőviszonyok között tehát a mindennapi társadalmi viszonyokban különböző társadalmi helyzetekben lévő, különböző érdekekkel és erőkkel rendelkező egyéneknek elvileg egyaránt adott az aktuális lehetőségük arra, hogy politikai egyesüléseket, – engedményes vagy eklektikus szinten figyelembe véve – politikai szempontból jelentős társadalmi hálózatokat vagy érdekérvényesítő társulásokat hozzanak létre.⁹ A szóban forgó

⁹ Az elmélet elvont, engedményes és eklektikus szintjének a megkülönböztetéséről lásd FARKAS 2010a. 84–86. Itt az engedményes és az eklektikus szintre történő utalás arra vonatkozik, hogy felfogásom szerint a társadalmi hálózatokat csak engedményes szinten, a társulásokat csak eklektikus szinten tekinthetjük társadalmi cselekvőknek.

egyesületek, hálózatok vagy társulások közötti erőviszonyok nem feltétlenül kiegyenlítettek, de közöttük elvileg nincsenek hatalmi viszonyok. Így a különböző politikai szerveződések általában eredményesen befolyásolhatják a társadalmi intézmények kialakítását, és az azokban részt vevő, illetve az azok által képviselt egyének általában kielégítő mértékben érvényre juttathatják politikai érdekeiket.

ÖSSZEFOGLALÁS

Felfogásom szerint a modern állami (vagy nemzeti) társadalom olyan heterogén társadalom, amelyben megkülönböztethetjük egymástól a magánélet, a közösségi élet, a társadalmi élet és a kényszerű élet szféráját, és amelyben a társadalmi élet szférája alapvető jelentőségű. Ebben a tanulmányban az állt az érdeklődés középpontjában, hogy a társadalmi élet szférája is összetett, olyan szempontból, hogy társadalmi alszférákra differenciálódik.

A tanulmány első részében először rámutattam a társadalom alrendszerre, mezőkre vagy szférákra történő differenciálódására vonatkozó legfőbb felfogásokra. Viszonylag részletesebben Bourdieu mezőelméletét tárgyaltam, amelyre viszonylag nagyobb mértékben támaszkodtam saját felfogásom kialakításában. Ezt követően meghatároztam a társadalmi alszféra fogalmát. Eszerint a társadalmi élet szféráján belül (vagy részben más életszférák területén) annyiban alakul ki egy társadalmi alszféra, amennyiben viszonylag önálló intézményrendszer jön létre egy meghatározott társadalmi tevékenység és/vagy meghatározott társadalmi javak elérésének szabályozására, és ez az intézményrendszer meghatározott vonatkozásokban sajátos társadalmi viszonyokat hoz létre az egyének és csoportok adott körében. Az egyes egyének és társadalmi csoportok annyiban tartoznak egy adott társadalmi alszférához, amennyiben egy meghatározott tevékenységi területen cselekszenek vagy működnek, illetve meghatározott javak elérésére törekszenek vagy szolgálnak, és ezáltal beleesnek az adott tevékenységi területet és/vagy az adott javak elérését szabályozó intézmények érvényességi köreibe.

A tanulmány második részében megkülönböztettem egymástól egyrészt a mindennapi társadalmi élet szféráját, másrészt a politikai élet szféráját. A mindennapi társadalmi élet szférájának nevezzük az emberi életnek azt a szféráját, amelyben az adott társadalmi intézményeken nyugvó társadalmi viszonyok által meghatározott, és az adott intézményekre nem ható társadalmi cselekvések a tipikusak. E szférán belül különbséget tettem a viszonylag tiszta társadalmi alszféra, a fél-társadalmi alszféra és a vegyes életszféra között.

A politikai élet szférájának nevezzük az emberi életnek azt a szféráját, amelyben az adott társadalom társadalmi (vagy fél-társadalmi) intézményeinek a kialakítására és érvényességének fenntartására irányuló társadalmi cselekvések a tipikusak. Rámutattam arra, hogy a politikai élet szférájában is kialakulnak társadalmi intézmények, és ezen intézmények által létrehozott társadalmi-politikai viszonyok. A politikai érdekek és a politikai erők a társadalmi intézmények kialakítására és érvényességének fenntartására irányuló cselekvési lehetőségekből vagy képességekből épülnek fel. Majd egy következő tanulmányban, a társadalmi alakulat típusainak a meghatározása során támaszkodni fogok arra, hogy az adott társadalom politikai erőviszonyait tekintve végül különbséget tettem a monista és a pluralista erőviszonyok között.

IRODALOM

- ALEXANDER, JEFFREY C. (1990): Differentiation Theory: Problems and Prospects. In Jeffrey C. Alexander – Paul Colomy (ed.): *Differentiation Theory and Social Change. Comparative and Historical Perspectives*. New York, Columbia University Press. 1–15. <https://doi.org/10.1515/9781503621749>
- ARONOWITZ, STANLEY (2003): *How Class Works: Power and Social Movement*. New Haven and London, Yale University Press.
- BOURDIEU, PIERRE – LOÏC J. D. WACQUANT (1992): The Purpose of Reflexive Sociology. In Pierre Bourdieu – Loïc J. D. Wacquant: *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge, UK, Polity Press. 60–215.
- BOURDIEU, PIERRE (1983): The Field of Cultural Production, or: the Economic World Reversed. *Poetics* 12. évf. 4-5. sz. 311–356. [https://doi.org/10.1016/0304-422X\(83\)90012-8](https://doi.org/10.1016/0304-422X(83)90012-8)
- BOURDIEU, PIERRE (1984): *Homo Academicus*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- BOURDIEU, PIERRE (1986): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London, Routledge and Kegan Paul.
- BOURDIEU, PIERRE (1990): *The Logic of Practice*. Cambridge, Polity Press.
- BOURDIEU, PIERRE (1996): *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Stanford, CA, Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503615427>
- BOURDIEU, PIERRE (1998a): Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium. 174–185.
- BOURDIEU, PIERRE (1998b): *On Television*. New York, The New Press.
- BOURDIEU, PIERRE (2002): *A gyakorlati észjárás: A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BOURDIEU, PIERRE (2004): *Science of Science and Reflexivity*. Cambridge, UK, Polity Press.
- BOURDIEU, PIERRE (2010): *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Cambridge, UK, Polity Press.
- BOVONE, LAURA (1989): Theories of Everyday Life: A Search for Meaning or a Negation of Meaning? *Current Sociology* 37. évf. 1. sz. 41–59. <https://doi.org/10.1177/001139289037001006>
- CATANZARO, ANDREA – SARA LAGI (eds.) (2016): *Monisms and Pluralisms in the History of Political Thought*. Novi Ligure, Edizioni Epoké.
- COLOMY, PAUL (ed.) (1990): *Neofunctionalist Sociology*. Brookfield, Edward Elgar Publishing.
- DAHL, ROBERT A. (1961): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven, Yale University Press.
- DOMHOFF, G. WILLIAM (2014): *Who Rules America? The Triumph of the Corporate Rich*. (7th edn). New York, McGraw-Hill.

- DOUGLAS, JACK D. (1970): Understanding Everyday Life. In Jack D. Douglas (ed.): *Understanding Everyday Life: Toward the Reconstruction of Sociological Knowledge*. London, Routledge and Kegan Paul. 3–44.
- DOUGLAS, JACK D. (1984): A mindennapi élet megértése. In Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás*. Budapest, Gondolat Kiadó. 356–402.
- EISFELD, RAINER (2012a): Pluralism and Democratic Governance: A Century of Changing Research Frameworks. In Rainer Eisfeld: *Radical Approaches to Political Science: Roads Less Traveled*. Opladen, Verlag Barbara Budrich Publishers. 29–52. <https://doi.org/10.2307/j.ctvddzgc3.7>
- EISFELD, RAINER (2012b): Pluralism as a Critical Political Theory. In Rainer Eisfeld: *Radical Approaches to Political Science: Roads Less Traveled*. Opladen, Verlag Barbara Budrich Publishers. 53–71. <https://doi.org/10.3224/84740028>
- FARKAS ZOLTÁN (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283037>
- FARKAS ZOLTÁN (2010b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283151>
- FARKAS ZOLTÁN (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283486>
- FARKAS ZOLTÁN (2013): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Negyedik kötet*. Miskolc, Bíbor Kiadó. <https://www.researchgate.net/publication/299283678>
- FARKAS ZOLTÁN (2020): A társadalmi egyenlőtlenségek és rétegződés fogalma és típusai. *Valóság* 63. évf. 5. sz. 24–39. <https://www.researchgate.net/publication/341205264>
- FARKAS ZOLTÁN (2021a): A társadalmi csoport fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány* 12. évf. 1. sz. 61–80. <https://www.researchgate.net/publication/350134033>
- FARKAS ZOLTÁN (2021b): A rendi rétegződés fogalma, meghatározottsága és következményei. *Valóság* 64. évf. 7. sz. 26–49. <https://www.researchgate.net/publication/353192532>
- FARKAS ZOLTÁN (2023): A társadalmi alakulat fogalma és típusai. *ResearchGate*. <https://www.researchgate.net/publication/369506873>
- HABERMAS, JÜRGEN (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, UK, Polity Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/1564.001.0001>
- INGLIS, DAVID (2005): *Culture and Everyday Life*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203005200>
- LAHIRE, BERNAD (2015): The Limits of the Field. In Mathieu Hilgers – Eric Mangez (eds.): *Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications*. London, Routledge, 62–101.
- LUHMANN, NIKLAS (1982): *The Differentiation of Society*. New York, Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/luhm90862>
- LUHMANN, NIKLAS (1990): *Essays on Self-Reference*. New York, Columbia University Press.

- LUHMANN, NIKLAS (1995): *Social Systems*. Stanford, Stanford University Press.
- MAHAR, CH. (1990): Pierre Bourdieu: The Intellectual Project. In R. Harker – Ch. Mahar – Ch. Wilkes (eds.): *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu: The Practice of Theory*. London, MacMillan. 26–57. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21134-0_2
- MANGEZ, ERIC – GEORGES LIÉNARD (2015): The Field of Power and the Relative Autonomy of Social fields: The Case of Belgium. In Mathieu Hilgers – Eric Mangez (eds.): *Bourdieu's Theory of Social Fields: Concepts and Applications*. London, Routledge. 183–198.
- MATON, KARL (2008): Habitus. In Michael Grenfell (ed.): *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Stocksfield, UK, Acumen. 49–65. <https://doi.org/10.1017/UPO9781844654031.006>
- McFARLAND, ANDREW S. (2007): Neopluralism. *Annual Review of Political Science* vol. 10. 45–66. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.10.072005.152119>
- MILLS, C. WRIGHT (1972): *Az uralkodó elit*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- MOUFFE, CHANTAL (1999): Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? *Social Research* 66 évf. 3. sz. 745–758.
- PARSONS, TALCOTT – NEIL J. SMELSER (1956): *Economy and Society*. New York, Free Press.
- PARSONS, TALCOTT (1951): *The Social System*. New York, Free Press.
- PARSONS, TALCOTT (1967): *Sociological Theory and Modern Society*. New York, Free Press.
- PARSONS, TALCOTT (1971): *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- PARSONS, TALCOTT (1985): Újra a mintaváltozóról: Válasz Robert Dubinnak. In Rényi Ágnes (szerk.): *Válogatás Talcott Parsons cselekvéseméleti írásaiból*. Budapest, Szociológiai füzetek 38. sz. 78–104.
- PARSONS, TALCOTT (2000): A modern társadalmak rendszere. In Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 40–61.
- PFEFFER, JEFREY (1981): *Power in Organizations*. Marshfield, MA, Pitman Publishing Inc.
- SCHLOSBERG, DAVID (2002): *Environmental Justice and the New Pluralism: The Challenge of Difference for Environmentalism*. New York, Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199256411.001.0001>
- SCHLOSBERG, DAVID (2006): The Pluralist Imagination. In John S. Dryzek – Bonnie Honig – Anne Phillips (eds.): *The Oxford Handbook of Political Theory*. New York, Oxford University Press. 142–160. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199548439.003.0007>
- SCHUTZ, ALFRED (1962): *Collected Papers I.: The Problem of Social Reality*. The Hague, Martinus Nijhoff.
- SCHUTZ, ALFRED (1964): *Collected Papers II.: Studies in Social Theory*. The Hague, Martinus Nijhoff. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-6854-2>
- SCOTT, JOHN (1992): *Who Rules Britain?* Cambridge, Polity Press.

- THOMSON, PATRICIA (2008): Field. In Michael Grenfell (ed.): *Pierre Bourdieu: Key Concepts*. Stocksfield, UK, Acumen. 67–81. <https://doi.org/10.1017/UPO9781844654031.007>
- VAGNI, GIACOMO – BENJAMIN CORNWELL (2018): Patterns of Everyday Activities Across Social Contexts. *Proceedings of the National Academy of Sciences* vol. 115. no. 24. 6183–6188. <https://doi.org/10.1073/pnas.1718020115>
- VANFOSSSEN, BETH E. (1979): *The Structure of Social Inequality*. Boston, Little, Brown and Company.
- WEBER, MAX (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. 1.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- WRIGHT, ERIK O. (2016): Is the Precariat a Class? *Global Labour Journal* vol. 7. no. 2. 123–135. <https://doi.org/10.15173/glj.v7i2.2583>
- WRONG, DENNIS H. (1979): *Power. Its Forms, Bases and Uses*. Oxford, Basil Blackwell.
- YUMATLE, CARLA (2015): Pluralism. In Michael T. Gibbons (ed.): *The Encyclopedia of Political Thought*. Chichester, UK, John Wiley and Sons, Ltd.